

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΜΙΑ ΕΚΔΟΧΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΠΑΝΟΥ

Ο στρουκτουραλισμός αποτελεί μian ιδιότυπη παρουσία στο χώρο της γαλλικής σκέψης¹. Τον ιδρυτή του κοινωνιοανθρωπολογικού αυτού ρεύματος Λένι-Strauss² ακολουθεί ένας μεγάλος αριθμός «επιγόνων» που με γόνιμη σκέψη δημιουργούν ένα πλούσιο σε αποχρώσεις και προβληματισμούς ρεύμα, το οποίο εμφανίζεται σήμερα ως «Νεοστρουκτουραλισμός³».

Η περίπτωση του Michel Foucault⁴ πιστεύω ότι, αν δεν είναι η πιο ενδιαφέρουσα, είναι ασφαλώς μια απο τις πιο αξιόλογες στο χώρο του φιλοσοφικού λογισμού και της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας ιδιαίτερα⁵.

Το έργο του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια φιλοσοφικοκοινωνιολογική και ιστορική «ανατομία» της ιατρικής και της γνώσης. Ο όρος αυτός ζητά φυσικά έναν πιο συγκεκριμένο προσδιορισμό. Αρχαιολογία ή ιστορία της ιατρικής;⁶ Πρόκειται πράγματι για έναν στοχασμό καντιανού τύπου⁷ που αναφέρεται στο μέλλον της ιατρικής και το αντικείμενο της έρευνάς της.

Ο ίδιος ο Φουκώ ορίζει αυτόν τον «στοχασμό» του, αυτό το οδοιπορικό του, ως μια κριτική «στο μέτρο που επιδιώκει, πέρα από προδιαγεγραμμένες προθέσεις, να καθορίσει τις προϋποθέσεις της ιατρικής πείρας»⁸. Ο Φουκώ ανήκει στη γενιά των «επιγόνων» του ιδρυτή του στρουκτουραλισμού Λένι-Strauss. Μαζί με τον L. Althusser, τον J. Lacan και τον J. Derrida «συνέχισαν», σε διάφορα πεδία και επίπεδα ο καθένας (έστω και αν ο Φουκώ αρνείται να δεχθεί ότι ανήκει στο χώρο του στρουκτουραλισμού), το έργο του «πιο αυτόνομου», του «πιο πρωτότυπου» για πολλούς στοχασμού στη νεότερη γαλλική σκέψη⁹.

Το οδοιπορικό που ξεκινά ο Φουκώ είναι και τολμηρό και τεράστιο. Αν για τον Καντ η κριτική του είχε να κάνει με μια «επιστήμη» ολοκληρωμένη, με ό,τι αποκαλούμε «γνώση», για τον Φουκώ η ιατρική, η ιστορία και η αρχαιολογία μένουν

ακαθόριστες. Πρέπει λοιπόν, όπως νομίζει, να ξεκινήσει με μια μέθοδο «αρχαιολογική»¹⁰, να σκάψει βαθιά όχι μόνο εξετάζοντας την ιατρική ή το γεγονός της γνώσης, αλλά το σύνολο των επιστημών του ανθρώπου, τη σιωπή και το λόγο του.

Από μια τέτοια προσπάθεια θα περίμενε κανένας ένα έργο αφιερωμένο στη μεθοδολογία. Μάταια. Η όλη προσπάθεια του Φουκώ οδηγείται σ' ένα «αδιέξοδο», που θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε *το τέλος του ουμανισμού*. Αδιέξοδο του «λόγου» (ratio), της δυνατότητας για γνώση; ή αποτυχία των λέξεων στη σχέση τους με τα πράγματα;»¹¹

I

Ένα είναι βέβαιο: η κριτική διαδικασία του λόγου, της γνώσης, δεν μπορεί να ξεπεράσει κάποιες οριακές καταστάσεις. Μένει η επιστήμη όχι ως η λύση στο αδιέξοδο, αλλά ως η αρχή, η κάποια δυνατότητα για την προσέγγιση των «πραγμάτων»¹².

Επιστήμη είναι το σύνολο των αντικειμενικών κατηγοριών, όλων αυτών των κατηγοριών —περίπου υπερβατικών— που καθορίζουν το «άνοιγμα» και το «κλείσιμο» των γνώσεων. Η «αρχαιολογική» λοιπόν μέθοδος είναι για το Φουκώ η μελέτη της επιστήμης μιας εποχής — όπως ο Νίτσε με τη γενεαλογική μέθοδο, ο Μαρξ με την υπερδομή, ο Σάρτρ με τον υπαρξισμό του.

Η επιστημολογική εποχή αρχίζει με τη γλώσσα. Αυτή η γλώσσα, ως λόγος της πολιτικής, της τέχνης, της επιστήμης και της εξουσίας, ως λόγος της φιλοσοφίας και του λόγου αποτελεί την ουσιαστική ερώτηση, όχι ως δραστηριότητα ενός υποκειμένου που διαλέγεται, αλλά ως αντικειμενική, δομημένη πραγματικότητα¹³. Η γλώσσα, το είναι της, εμφανίζεται περισσότερο με τον αφανισμό του υποκειμένου, θα πει ο Φουκώ σ' ένα κείμενό του δημοσιευμένο στο περιοδικό «Critique» τον Ιούνιο του 1966.

Ένας τέτοιος «αντικειμενικός» λόγος, γλώσσα, ομιλία, αποτελεί μια γλώσσα περισσότερο «γραμματική». Οι κατηγορίες του «συγκεκριμένου» και του «βιωμένου» ανήκουν στο «βασίλειο» της μη-γνώσης (non-savoir), ανήκουν σε μια γλώσσα που δεν μπορεί να έχει σχέση με την «επιστήμη». Ο Φουκώ επιμένει στο ρόλο της γλώσσας γιατί αυτή παίζει καθοριστικό ρόλο στο χώρο της λογικής, στο σχήμα των σχέσεων λογική-μη λογική. Αυτή η σχέση των ορίων λογικής και παρά-λόγου είναι όσο δε μπόρεσαν να καταλάβουν πολλοί, το καίριο πρόβλημα, μέλημα όλου του έργου του γάλλου στοχαστή¹⁴.

II

Από το 1954 σ' ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σύντομο βιβλίο του, που το ονομάζει «Διανοητική ασθένεια και προσωπικότητα»¹⁵, ο Φουκώ έδειξε ότι η ρίζα της διανοητικής παθολογίας δεν μπορεί να βρεθεί παρά «μέσα σ' ένα στοχασμό πάνω στον ίδιο τον άνθρωπο», πιο συγκεκριμένα μέσα στις κοινωνικές δομές.

Είναι ακριβώς το σημείο εκείνο που πρέπει να μας οδηγήσει ομαλότερα σε ό,τι ονομάζουμε λογική της εξουσίας, μια και είναι αυτή που διαμορφώνει συχνά τις κοινωνικές δομές. Είναι ο λόγος ως εξουσία η οποία εν ονόματι της λογικής δημιουργεί τους χώρους των «γκέτο», χωρίζοντας τους παράφρονες, τους «τρελούς»,

από τους «λογικούς»¹⁶. «Ο σύγχρονος άνθρωπος, γράφει στο έργο του «Ιστορία της τρέλας», καταμεσής στον αδιατάραχτο κόσμο της διανοητικής πάθησης, δεν επικοινωνεί πια με τον τρελό: από τη μια στέκεται ο «λογικός» άνθρωπος, που για τα ζητήματα της τρέλας παραπέμπει στον υπεύθυνο γιατρό, και έτσι αποκλείει κάθε άλλο δρόμο επαφής με την παράκρουση, με την τρέλα, αφήνοντας ανοιχτό μονάχα εκείνον που περνά μέσα από τον αφηρημένο και γενικευτικό χαρακτήρα της αρρώστιας: από την άλλη πλευρά στέκεται ο άνθρωπος της τρέλας, αυτός που δεν επικοινωνεί με τους άλλους παρά μονάχα μέσα από μια λογική το ίδιο αφηρημένη, που αποτελεί επιταγή, καταναγκασμό σωματικό και ηθικό, ανώνυμη πίεση της ομάδας, απαίτηση για συμμόρφωση. Όσο για γλώσσα κοινή, φυσικά δεν υπάρχει».

Το καταλυτικό αυτό κείμενο μιλά για μια θραύση, μια άλλου είδους παθολογία: την αδυνατότητα επικοινωνίας που περιχαρακώνεται σε μια τυπολογική σήμανση: λογική-μη λογική.

Ο χώρος της «αρχαιολογικής» του έρευνας διευκρινίζεται περισσότερο από την προσπάθειά του να βοηθήσει να μιλήσουν «καταστάσεις», όχι το υποκείμενο, αλλά η ανθρώπινη γνώση, ως «προϊόν» γλωσσικής, επιστημονικής και κοινωνικής έκφρασης.

III

Είναι χαρακτηριστικά όσα λέει ο Φουκώ στον πρόλογο που έγραψε για τη γερμανική έκδοση του έργου του «Οι λέξεις και τα πράγματα» και το οποίο, όχι χωρίς σημασία, μεταφράστηκε με τον τίτλο «Η τάξη των πραγμάτων. Αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου»¹⁷. «Μου φαίνεται ότι η ιστορική ανάλυση δεν αποτελεί αντικείμενο μιας θεωρίας του γινώσκοντος υποκειμένου, αλλά είναι πολύ περισσότερο μια θεωρία της διαλογικής πράξης».

Αυτό το ιδιαίτερα σημαντικό και διευκρινιστικό στοιχείο δείχνει όντως ότι ο Φουκώ σωστά αρνείται την «ετικέτα» του στρουκτουραλισμού και κακώς θεωρήθηκε ως προφήτης του τέλους του ουμανισμού¹⁸. Ο Φουκώ δεν αρνείται τον άνθρωπο ως έκφραση ενός συλλογικού γίνεσθαι, αντίθετα βλέπει τη δημιουργική του πράξη ως τον καρπό μιας δια-λογικής διαδικασίας που αρνείται την εγωκεντρική μακαριότητα του εξουσιαστικού υποκειμένου¹⁹.

Ίσως, και αυτό δεν έχει προσεχτεί όσο θα έπρεπε πιστεύω, ο γάλλος φιλόσοφος βλέπει στο ρόλο της ανθρώπινης λογικής, της λογικής του υποκειμένου, μια μορφή του τεχνητού διαχωρισμού μεταξύ λογικής και μη λογικής. Η εξουσιαστική αυτή λογική είναι αυτή που οριοθετεί μεταξύ παραλόγου και λογικής, μεταξύ «πάσχοντος» και «υγιούς». Αυτό θέλει να επισημάνει αρχίζοντας το βιβλίο του «Ιστορία της τρέλας» με το λόγο του Πασκάλ: «Οι άνθρωποι είναι τόσο αναπόφευκτα τρελοί, ώστε το να μην είσαι τρελός σημαίνει το να είσαι τρελός με ένα άλλο είδος τρέλας».

Στην κριτική του στις επιστήμες του ανθρώπου βλέπει την ανθρώπινη πορεία ως πορεία μιας λογικής καταδίκης. Οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι στη λογική τους. Ο παροξυσμός της πολιτικής για εξουσία, ο παροξυσμός της δικονομίας για μια άλλου είδους δύναμη-εξουσία, αλλά και ο καθημερινός αγώνας επικράτησης, επιβολής, αποτελεί μια μορφή της λογικής της εξουσίας, του εξουσιαστικού «λό-

γού», ως γλώσσας και σκέψης, ως λόγου και ως περιφρόνηση της σιωπής.

Το τέλος του ανθρώπου και του πολιτισμού θα είναι άραγε το αποτέλεσμα ενός «θριάμβου» μονομερούς, μονόπλευρου θριάμβου της λογικής, επικράτησης των «λογικών» στους μη λογικούς, των διανοητικά «υγιών» στους διανοητικά «ασθενείς»; Πρόκειται για μια περιπέτεια του ανθρώπου που οδηγείται από έναν παραλογισμό του λογικού, μιας εγκάθειρκτης, συχνά σχηματοποιημένης λογικής, η οποία δεν αποτελεί άραγε μια άλλη μορφή παρα-λόγου και τρέλας;

IV

Κάθε μορφή λογικής και κάθε μορφή παρα-λόγου δεν υπάρχουν παρά μέσα σε μια κοινωνία, είναι, αποτελούν παραμέτρους, το γεγονός ενός πολιτισμού²⁰. Η εικόνα, η μετατροπή των πάντων σε χρηστικό πράγμα (chosification) οδηγούν σε ένα εμπειρικό παράλογο, μια τρέλα ή μια λογική ως αποτέλεσμα ενός εμπειρικού που θα μπορούσε να ονομαστεί σχιζο-φρένια. Πρόκειται για μια φαινομενική τρέλα, αν μπορούμε να την ονομάσουμε έτσι, περισσότερο ή λιγότερο αφομοιωμένη σ' ένα λάθος,²¹ η οποία αγνοεί την αληθινή τρέλα, τη «νοητική τρέλα», αυτή που την εξετάζουμε και δεν τη γνωρίζουμε, αυτή που βρίσκεται τόσο κοντά και τόσο μακριά μας, μέσα και έξω από μας, ως λόγος ά-λογος και ως σιωπή.

«Πανουργία και νέος θρίαμβος της τρέλας: τούτος ο κόσμος που πιστεύει ότι την έχει μετρήσει και καθυποτάξει, ότι την έχει αιτιολογήσει με την επιστήμη της ψυχολογίας, να που βρίσκεται τώρα στην ανάγκη να δικαιολογείται σ' αυτή, αφού με όλες τις προσπάθειες και τους αγώνες του τίποτε άλλο δεν κατάφερε παρά να μετριέται τελικά μέσα από τα έργα που τα χαρακτηρίζει η απουσία μέτρου, καθώς τα έργα του Νίτσε, του Βαν Γκογκ, του Αρτώ. Αλλά ούτε και διαθέτει κανένα μέσο, και προπάντων όχι τις γνώσεις του για την τρέλα, που να του εγγυάται ότι πράγματι αυτά τα έργα τρέλας αποτελούν τη δικαίωσή του».

Η αρχαιολογία του Φουκώ ηχεί σαν τη σκαπάνη παράδοξα. «Ανασκάπτει» το λόγο και τη σιωπή, το χώρο του λόγου και τον τρόπο της σιωπής μ' ένα ιδιόμορφο σκάψιμο και μας θέτει μπροστά στο δίλημμα το μέγα του ανθρώπου, της μοίρας του, το δίλημμα της σιωπής και του λόγου, του πολιτισμού και της ιστορίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. F. Wahl, (Εκδ.), *Qu'est-ce que c'est le structuralisme?* Paris 1968, G. Schiwy, *Der Französische Strukturalismus*, Reinbek 1969, J. Piaget, *Le structuralisme*, Paris 1968. Το έργο του Piaget παρά τις κριτικές αποτιμήσεις του είναι πολύ λίγο κατατοπιστικό.
2. Για το Lévi-Strauss κοιτ. G.Charbonnier, *Entretiens avec Lévi-Strauss*, Paris 1961. H. Lefebvre, *L'idéologie structuraliste*, Paris 1975, εργασία ιδιαίτερα αξιόλογη με καίριες κριτικές παρατηρήσεις. Καλό για την πληρότητά του ως προς την εργογραφία του Lévi-Strauss το βιβλίο των W. Lepenies -H. Ritter (Εκδ.), *Orte des wilden Denkens*, Frankfurt/M 1970, για τη νεότερη βιβλιογραφία και όχι μόνο για το Lévi-Strauss κοιτ. τη Διατριβή της C. Willett, *Tropes of orientation: Between dialectic and Deconstruction*, Pennsylvania State Univ. 1988. Δε θα ήθελα να παραλείψω την εισαγωγή στην ελληνική μετάφραση της «Άγριας σκέψης» του Lévi-Strauss (εκδόσεις Παπαζήση), αλλά πρέπει να το-

- νίσω ότι λείπουν ολότελα οι προϋποθέσεις (δεν αρκεί η Λαογραφία και κάποια «στολίδια» κοινωνικής ανθρωπολογίας) για τις σωστές αποτιμήσεις.
3. Αρκετά καλό, αλλά όχι «πλήρες» το έργο του M. Frank, *Was ist Neostukturalismus?* Frankfurt 1984, κοίτ. και την εργασία του J. Greisch, *Herméneutique et grammatologie*, Paris 1977 και το συλλογικό έργο: *Les fins de l'homme* (Colloque de Cerusy, 23.7-2.8.1980) των Ph. Lacoue-Labarthe και J.L. Nancy (Εκδ.), Paris 1981. Η βιβλιογραφία που παραθέτω είναι ενδεικτική αλλά επιλεγμένη.
  4. Με τον Foucault έχω και άλλοτε ασχοληθεί. Κοίτ. Σ. Πάνου, *Εξουσία και τρέλα*, «Διαβάζω», 125, 1985.
  5. Τη νεότερη βιβλιογραφία βρίσκει κανείς στην εργασία του J.W. Gallagher, *Staking a claim to knowledge in an alien framework: From Foucault's critique of the confessional to mac west on men*, Univ. of California 1988, σσ. 257-161. Στα ελληνικά έχουμε την ενδιαφέρουσα εργασία του Σ. Δεληβογιατζή, *Προς μία ερμηνευτική κριτική. Η περίπτωση Foucault*, Θεσ/κη 1989.
  6. Κοίτ. την εργασία του *Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical*, Paris 1963 και Paris 1972 (αναθεωρημένη έκδοση).
  7. H.L. Dreyfus - P. Rabinow, M. Foucault: *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago 1982, σ. 37 κ.ε., κοίτ. και την εργασία της A. Kremer-Marietti, *Foucault*, Paris 1974.
  8. M. Foucault, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Paris 1966.
  9. J. Piaget, *Le Structuralisme*, Paris 1968, βλέπε ακόμα την ενδιαφέρουσα εργασία του B. Waldenfels, *Phänomenologie in Frankreich*, Frankfurt/M 1983, σσ. 487 κ.ε.
  10. M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris 1969.
  11. Κοίτ. τις εργασίες του *Les mots et les choses*, ο.π. και την εναρκτήρια ομιλία-παράδοση στο College de France (2 Δεκεμβρίου 1970) με τίτλο *L'ordre du discours*, Paris 1971.
  12. *L'archéologie du savoir*, ο.π. σ. 21κ.ε.
  13. *L'ordre du discours*, ο.π. ιδιαίτ. σ. 48.
  14. Σ. Πάνου, *Εξουσία και τρέλα*, ο.π. σ. 17 κοίτ. και την εργασία του Foucault, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris 1961.
  15. *Maladie mentale et personnalité*, Paris 1954 και Paris 1955 (αναθεωρημένη έκδοση).
  16. M. Foucault, *Surveiller et punir. La naissance de la prison*, Paris 1975.
  17. *Die Ordnung der Dinge. Eine Archäologie der Humanwissenschaften*, Frankfurt/M 1971, ²1974.
  18. A Sheridan, *M. Foucault*, N. York 1980. Ο Sheridan στην ενδιαφέρουσα κατά τα άλλα μελέτη του διακατέχεται από κάποιες προκαταλήψεις.
  19. Για τις συνέπειες μιας τέτοιας ερμηνευτικής στάσης κοιτ. S. Panou, *Handlungstheorie und Sozialphilosophie*, München ²1984 και ακόμα S. Panou, *Gewalt und Freiheit*, München 1985.
  20. Για τη διαλεκτική παρα-λόγου και λογικής, σιωπής και λόγου (ομιλίας) στα όρια μιας φαινομενολογίας του πολιτισμού κοιτ. S. Panou, *Kultur oder Zivilisation? Actes, XVII Congrès mondial de philosophie*, Montréal 1983, Τομ. II, σ. 143-148 και ακόμα S. Panou, *Cisellschaft und Kultur. Anthropologische Voraussetzungen*, 12th World Congress on Philosophy of Law and Social Philosophy, Athens 1985, Τομ. 5, σσ. 35-39.
  21. M. Foucault, *La volonté de savoir. I*, Paris 1976.

ΔΡ ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΝΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΚΑΙ REGENSBURG